

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

**O analiză interdisciplinară din perspectiva filosofiei,
psihologiei și fizicii**

**Liberul arbitru ca o capacitate multistratificată, graduală
și investigabilă empiric de autoguvernare reflexivă**

Rezumatul tezei

Conducător de doctorat:

PROF. UNIV. HABIL. DR. COPOERU ION

Student-doctorand:

SCUTELNICU (căs. GEOMOLEAN) IOANA ANDREEA

Cuprins

Partea I. Încadrarea problemei	9
Capitolul 1: Liberul arbitru ca problemă interdisciplinară	9
1.1 De ce contează liberul arbitru	9
1.2 De ce problema rămâne nerezolvată	11
1.3 De ce liberul arbitru necesită un cadru interdisciplinar	12
1.4 Înțelegerea factorilor care influențează liberul arbitru	12
1.5 Argumentul pentru investigarea posibilității de consolidare a liberului arbitru	14
1.6 Concluzie	15
Capitolul 2: Concepții istorice despre agentivitate și dezvoltarea liberului arbitru	16
2.1 Introducere: Liberul arbitru ca un concept aflat în evoluție istorică	16
2.2 Concepții timpurii despre agentivitate în civilizațiile antice	17
2.3 Filosofia greacă: agentivitate rațională și acțiune voluntară	23
2.4 Antichitatea târzie și apariția voinței	29
2.5 Filosofia medievală și sistematizarea liberului arbitru	33
2.6 Umanismul renescentist: demnitatea umană și autoformarea morală	38
2.7 Perioada Reformei: har, păcat și limitele libertății umane	43
2.8 Filosofia modernă timpurie: mecanicismul și problema determinismului	46
2.9 Lumea în perioada Iluminismului	50
2.10 De la autonomia morală la libertatea istorică: idealismul german după Kant	54
2.11 Critici ale liberului arbitru în secolul al XIX-lea	58
2.12 Transformarea științifică a dezbaterii despre liberul arbitru: Darwin, psihologia timpurie și naturalizarea agentivității umane	61
2.13 Evoluții din secolul al XX-lea în analiza liberului arbitru	64
2.14 Contribuția analizei istorice la teza de față	69
Partea a II-a. Analiza interdisciplinară a liberului arbitru	75
Introducere: Liberul arbitru ca problemă filosofică și științifică persistentă	75
Capitolul 3: Abordări filosofice contemporane ale liberului arbitru	77
3.1 Peisajul contemporan: de la determinism la autoguvernare	77
3.2 Libertarianismul: deschidere, statutul de sursă și cerința unui autorat profund	78
3.3 Compatibilismul: asumare, ghidare și structura controlului	79
3.4 Scepticismul și incompatibilismul dur	80
3.5 Abordări revizioniste și naturalizate: reformularea problemei	81
3.6 Convergențe, limite explicative și necesitatea extinderii interdisciplinare	82
Capitolul 4: Perspective psihologice asupra liberului arbitru	83
4.1 De la controlul filosofic la mecanismele psihologice	83
4.2 De la o „voință” unitară la o arhitectură distribuită a controlului	83
4.3 Dimensiuni psihologice majore ale autoguvernării reflexive	84
4.4 Deliberarea	84
4.5 Controlul executiv	85
4.6 Autoreglarea	85
4.7 Emoția	86
4.8 Evaluarea valorii	86
4.9 Agentivitatea sensibilă la context	87
4.10 Biasul	87
4.11 Efect de formulare	88
4.12 Distorsiuni ale judecății	88
4.13 Metacogniția	89
4.14 Revizuirea comportamentală	89

4.15 Sentimentul agentivității	90
4.16 Autoratul acțiunii	90
4.17 Reglarea emoțională	91
4.18 Agentivitatea mediată de credințe	91
4.19 Posibilitatea de antrenare	92
4.20 Cultivarea capacităților relevante pentru liber arbitru	92
4.21 Implicații pentru dezbateră privind liberul arbitru	93
Capitolul 5: Fizica, liberul arbitru și luarea deciziilor	94
5.1 Introducere	94
5.2 Rolul fizicii în dezbateră despre liberul arbitru	94
5.3 Determinism, indeterminism și limitele explicației fizice	95
5.3.1 Ce susține și ce nu susține determinismul	95
5.3.2 Indeterminismul și limitele deschiderii cauzale	96
5.3.3 Niveluri de descriere și constrângere fizică	97
5.4 Principalele poziții bazate pe fizică privind liberul arbitru	97
5.4.1 Einstein, Hawking și Greene: direcția anti-libertariană	98
5.4.2 Carroll și Rovelli: urgență, niveluri și compatibilism	99
5.4.3 Penrose și non-computabilitatea	100
5.4.4 Dyson și extrapolarea metafizică	102
5.4.5 Conway, Kochen și limbajul „alegerii libere” în fizică	103
5.4.6 Experimentele Bell și literatura privind „libertatea de alegere”	104
5.5 De la legea fizică la agentivitatea multinivel	106
5.6 Luarea deciziilor ca proces dinamic	107
5.7 Agentivitate, acțiune și control reflexiv	108
5.8 Dincolo de raționalitatea clasică: incertitudine, risc și alegere non-ideală	109
5.9 Complexitate, interacțiune socială și urgență	110
5.10 Sisteme biologice de decizie și multistabilitate	112
5.11 Teoria cuantică, măsurarea și limitele soluțiilor facile	114
5.12 Contribuția fizicii la studiul liberului arbitru	115
Capitolul 6: De la rezultate consacrate la întrebări nerezolvate	117
Partea a III-a. Contribuția originală	121
Capitolul 7: Liberul arbitru ca o capacitate multinivelară	121
7.1 Introducere	121
7.2 Agentivitate, liber arbitru și autoguvernare reflexivă	122
7.3 Cadrul multinivel: control funcțional și autoguvernare reflexivă	126
7.3.1 Structura multinivel a agentivității	126
7.3.2 Controlul funcțional ca arhitectură a agentivității	127
7.3.3 Autoguvernarea reflexivă ca nucleu al liberului arbitru	128
7.3.4 Constrângere fără eliminare	129
7.3.5 Relația cu pozițiile existente și contribuția originală	129
7.4 Dimensiunile liberului arbitru ca o capacitate practică	131
7.4.1 Autointerpretarea mediată de credințe	131
7.4.2 Sensibilitatea la context	132
7.4.3 Vulnerabilitatea la biasuri	133
7.4.4 Capacitatea de antrenare și educabilitatea	133
7.4.5 De ce sunt importante împreună aceste patru dimensiuni	134
7.5 Praguri ale afectării: când agentivitatea nu mai îndeplinește condițiile liberului arbitru	135
7.5.1 Eludarea	135
7.5.2 Distorsiunea	136

7.5.3 Supraîncărcarea	136
7.5.4 Subdezvoltarea	137
7.5.5 De ce contează aceste praguri	138
7.6 Judecata și luarea deciziilor ca domeniu empiric adecvat	138
7.7 Programul de cercetare derivat din model	140
Partea a IV-a. Investigația empirică	142
Capitolul 8: Obiectivele cercetării și metodologia generală	142
Capitolul 9: Studiul 1. Influența credințelor despre liberul arbitru și determinism asupra persistenței în sarcină și luării deciziilor	146
9.1 Introducere	146
9.2 Obiective și ipoteze	147
9.3 Metodă	148
9.4 Rezultate	150
9.5 Discuție	156
9.6 Concluzie	158
Capitolul 10: Studiul 2. Efectele contextului emoțional asupra procesului decizional	159
10.1 Introducere	159
10.2 Obiective și ipoteze	161
10.3 Metodă	162
10.4 Rezultate	164
10.5 Discuție	167
10.6 Concluzie	169
Capitolul 11: Studiul 3. De la conștientizarea biasului la controlul biasului: Reduce citirea despre ancorare susceptibilitatea la bias?	171
11.1 Introducere	171
11.2 Obiective și ipoteze	172
11.3 Metodă	172
11.4 Rezultate	176
11.5 Discuție	181
11.6 Concluzie	184
Capitolul 12: Studiul 4. Debiasing activ: un test bazat pe strategii al rezistenței la ancorare	185
12.1 Introducere	185
12.2 Obiective și ipoteze	186
12.3 Metodă	186
12.4 Rezultate	188
12.5 Discuție	191
12.6 Concluzie	194
Capitolul 13: Studiul 5. Expunerea anterioară la contexte de antrenament cu risc și stabilitatea luării deciziilor riscante în diferite condiții emoționale	195
13.1 Introducere	195
13.2 Obiective și ipoteze	196
13.3 Metodă	196
13.4 Rezultate	199
13.5 Discuție	202
13.6 Concluzie	206
Capitolul 14: Studiul 6. Antrenament, reglare și risc: luarea deciziilor în condiții de incertitudine	208
14.1 Introducere	208
14.2 Obiective și ipoteze	209

14.3 Metodă	210
14.4 Rezultate	210
14.5 Discuție	218
14.6 Concluzie	222
Capitolul 15: Contribuții și implicații	224
15.1 Contribuții teoretice	224
15.2 Contribuții metodologice	225
15.3 Contribuții empirice	225
15.4 Implicații practice și aplicative	226
15.5 Limitări	226
15.6 Direcții viitoare	227
15.7 Sinteza contribuțiilor	227
Partea a V-a. Etică	228
Capitolul 16: Responsabilitate, libertate și implicații etice	228
16.1 De ce etica decurge din problema liberului arbitru	228
16.2 Contribuția normativă a tezei de față	229
16.3 Responsabilitatea ca receptivitate la rațiuni sub constrângere	229
16.4 De ce responsabilitatea binară este inadecvată	230
16.5 Eroarea etică a supraestimării liberului arbitru	230
16.6 Eroarea etică a subestimării liberului arbitru	231
16.7 Drept: de la merit moral la responsabilizare calibrată	231
16.8 Educație: cultivarea liberului arbitru	232
16.9 Terapie: responsabilitate fără blamare	232
16.10 Bioetică, intervenție și fragilitatea autoratului	233
16.11 Politici publice: de la blamarea individuală la responsabilitatea comună	233
16.12 Către o etică a responsabilității calibrate	233
16.13 Concluzie	234
Bibliografie	236
Surse primare	236
Surse secundare	240

CUVINTE-CHEIE

liber arbitru; autoguvernare reflexivă; control funcțional; explicație multinivel; liber arbitru gradat; autoreglare; control executiv; luarea deciziilor; incertitudine; alegere riscantă; context emoțional; bias cognitiv; ancorare; debiasare; metacogniție; credințe despre liberul arbitru și determinism; reglare emoțională; responsabilitate calibrată.

REZUMAT

Puține întrebări filosofice s-au dovedit la fel de persistente sau de importante prin consecințele lor precum problema liberului arbitru. Judecățile referitoare la liberul arbitru modelează practicile de responsabilitate, laudă, blamare, autonomie, răspundere și autoguvernare, deoarece aceste practici presupun existența unei relații semnificative între agenți și acțiunile care le sunt atribuite (Fischer & Ravizza, 1998; Frankfurt, 1971; Wallace, 1994). Dificultatea constă în precizarea formei de control capabile să susțină o asemenea atribuire în cazul ființelor umane ale căror acțiuni sunt realizate prin procese cauzale, biologice, psihologice și sociale. Prin urmare, teza investighează modul în care este realizată autoguvernarea reflexivă, felul în care aceasta variază între persoane și situații și condițiile în care poate fi consolidată, slăbită, distorsionată sau afectată.

Obiectivul central al tezei este dezvoltarea unei concepții asupra liberului arbitru care să rămână semnificativă din punct de vedere filosofic și, în același timp, să poată fi investigată empiric. Teza reconstruiește dezvoltarea istorică a ideilor despre agențialitate și liber arbitru, integrează perspective din filosofie, psihologie și fizică, dezvoltă o concepție multinivelară și gradată asupra liberului arbitru ca autoguvernare reflexivă, investighează anumite dimensiuni ale acestei concepții prin șase studii empirice și examinează implicațiile sale pentru responsabilitate și etica aplicată.

Programul empiric este ghidat de ipoteza generală potrivit căreia procesele relevante pentru autoguvernarea reflexivă variază sistematic în funcție de condiții psihologice și experiențiale identificabile. Cele șase studii testează ipoteze mai specifice referitoare la credințele despre liberul arbitru și determinism, contextul emoțional, biasul cognitiv și intervențiile corective, precum și reglarea asociată practicii.

Din punct de vedere metodologic, teza combină analiza istorică și conceptuală cu investigația empirică cantitativă. Programul empiric include designuri experimentale, intrasubiect, bazate pe intervenție și cu grupuri comparative, completate de analize exploratorii ale alegerii riscante inspirate de Teoria Cuantică a Deciziei (Quantum Decision Theory, QDT), care disting structura utilității opțiunilor de influențele subiective sau contextuale asupra alegerii.

Analiza istorică constituie prima etapă a argumentului. Concepțiile despre agențialitate, responsabilitate, voință și ceea ce ulterior a ajuns să fie identificat drept liber arbitru s-au dezvoltat în contexte religioase, politice și intelectuale aflate în schimbare. Tradițiile mesopotamiene și egiptene au situat conduita responsabilă în raport cu destinul divin și ordinea cosmică (Assmann, 2001; Van De Mierop, 2015); tradițiile ebraice au legat

agențialitatea de legământ, lege și responsabilitate (Blenkinsopp, 1995; Weinfeld, 2004); iar zoroastrismul a acordat alegerii morale un rol proeminent în cadrul luptei cosmice dintre adevăr și minciuna (Boyce, 2001; Kreyenbroek, 2006). Tradițiile indiene clasice au dezvoltat concepții despre intenție, karma, autonomie morală și autotransformare disciplinată (Ganeri, 2001; Siderits, 2016), în timp ce filosofia chineză timpurie a accentuat cultivarea morală, judecata practică și formarea deprinderilor (Graham, 1989; Ivanhoe & Van Norden, 2005). Filosofia greacă a sistematizat aceste preocupări prin analiza caracterului voluntar al acțiunii, deliberării, asentimentului și responsabilității (Bobzien, 1998; Frede, 2011). Aristotel a asociat responsabilitatea cu acțiunea voluntară care își are originea în agent și este realizată cunoscând circumstanțele relevante (Aristotle, ca. 350 BCE/1985), în timp ce dezbaterile elenistice au pus într-o relație mai strânsă necesitatea cauzală, asentimentul rațional, posibilitățile alternative și sursa acțiunii (Bobzien, 1998; Frede, 2011).

Antichitatea târzie și filosofia medievală au îndreptat atenția către voință, conflict interior și relațiile dintre intelect, contingență, necesitate, preștiință divină, har și responsabilitate (Augustine, ca. 395/1993; Frede, 2011; Knuuttila, 2004). Umanismul renascentist a accentuat demnitatea, educația și autoformarea (Burke, 2013), în timp ce Perioada Reformei a intensificat disputele privind puterile și limitele voinței umane într-un context marcat de extinderea culturii tiparului (Pettegree, 2015). Transformarea filosofiei naturale din secolul al XVII-lea a plasat acțiunea umană într-o concepție tot mai matematizată și guvernată de legi asupra naturii (Shapin, 1996). Spinoza a situat conduita într-o ordine cauzală cuprinzătoare (Spinoza, 1677/1994), Locke a accentuat deliberarea și suspendarea dorinței (Locke, 1690/1975), Hume a legat libertatea de acțiune, voință, motive, caracter și absența impedimentelor externe (Hume, 1748/2007), iar Kant a plasat autonomia și autolegiferarea rațională în centrul libertății morale (Kant, 1785/1998). Criticile din secolul al XIX-lea au extins problema către caracter și formarea istorică, exemplificate de genealogia responsabilității și vinovăției elaborată de Nietzsche (Nietzsche, 2017), în timp ce filosofia, psihologia și neuroștiințele secolului XX au transformat posibilitățile alternative, asumarea acțiunii, acțiunea intenționată și organizarea neurocognitivă a volității în obiecte tot mai explicite de investigație (Frankfurt, 1969; Haggard, 2019).

Această dezvoltare istorică arată că întrebările formulate cu privire la liberul arbitru s-au modificat parțial odată cu resursele explicative disponibile pentru înțelegerea acțiunii umane. Analiza interdisciplinară rezultată tratează explicațiile fizice, psihologice și filosofice ca fiind complementare: descrierea realizării fizice a acțiunii nu stabilește dacă organizarea psihologică a controlului satisface cerințele normative asociate liberului arbitru (Craver, 2007; Ismael, 2016; List, 2019).

Filosofia contemporană precizează aceste probleme prin concepții concurente asupra cerințelor liberului arbitru. Teoriile libertariene susțin cerințe exigente privind caracterul de sursă al agentului sau existența posibilităților alternative și consideră închiderea deterministă incompatibilă cu forma relevantă de autorat al acțiunii (Kane, 1996; O'Connor, 2000). Abordările compatibiliste localizează condițiile relevante mai direct în organizarea agențialității, accentuând identificarea, ghidarea acțiunii, asumarea acestora și receptivitatea

la rațiuni pentru schimbare (Fischer & Ravizza, 1998; Frankfurt, 1971). Aceste dezbateri arată că întrebările privind structura cauzală și cele privind controlul agențial nu pot fi pur și simplu reduse unele la celelalte. Problema filosofică persistentă privește tipul de organizare a controlului suficient pentru ca o acțiune să poată fi atribuită unui agent în sensul normativ semnificativ cerut de liberul arbitru și responsabilitate (Fischer & Ravizza, 1998; Wallace, 1994).

Psihologia face accesibile empiric componente importante ale acestei probleme. Controlul uman depinde de capacități aflate în interacțiune, precum atenția, inhibiția, memoria de lucru, flexibilitatea cognitivă, monitorizarea, evaluarea și revizuirea comportamentală (Diamond, 2013). Afectul influențează evaluarea și deciziile în condiții de incertitudine, ceea ce face contextul emoțional să fie relevant pentru exercitarea controlului (Lerner et al., 2015). Cercetările asupra euristicilor și biasurilor evidențiază vulnerabilități sistematice ale judecății, inclusiv efectele de ancorare și de încadrare - framing (Tversky & Kahneman, 1974, 1981). Cercetările privind reducerea biasurilor arată că intervențiile corective pot uneori îmbunătăți judecata, deși succesul și transferul acestor îmbunătățiri depind în mare măsură de structura intervenției (Morewedge et al., 2015). Psihologia descrie astfel agențialitatea umană ca orientată spre scop și organizată, evidențiind în același timp faptul că acele capacități relevante pentru autogovernarea reflexivă sunt limitate, sensibile la context și susceptibile la distorsiune.

Fizica precizează condițiile cauzale în cadrul cărora agențialitatea umană este realizată fizic. Determinismul presupune că o stare anterioară completă, împreună cu legile fizicii, determină ceea ce urmează, în timp ce indeterminismul permite mai mult de o continuare posibilă din punct de vedere fizic. Niciuna dintre aceste condiții nu stabilește sau elimină, prin ea însăși, liberul arbitru: caracterul aleatoriu nu creează autoratul acțiunii, iar cauzalitatea guvernată de legi nu împiedică existența unor forme complexe de control (Ismael, 2016). Luarea deciziilor umane este implementată fizic prin procese neuronale ale căror dinamici electrice și chimice operează în limitele acestor constrângeri; modelele biofizice descriu populații neuronale aflate în competiție care integrează informații afectate de zgomot prin excitație și inhibiție până la atingerea unei stări decizionale (Gold & Shadlen, 2007; Wang, 2002). Teoria controlului arată, de asemenea, că sistemele guvernate de legi pot diferi considerabil în ceea ce privește performanța reglării: un pendul inversat, de exemplu, rămâne supus aceluiași legi fizice, însă stabilitatea sa depinde de acuratețea și sincronizarea feedbackului și corecției (Åström & Murray, 2010; Cabrera & Milton, 2002). În mod similar, modelele de tip drift-diffusion reprezintă deciziile ca acumulare de informații afectate de zgomot până la atingerea unui prag de răspuns, făcând posibilă cuantificarea variației sensibilității la informații, prudenței răspunsului, biasului și variabilității interne (Bogacz et al., 2006; Wiecki & Frank, 2013). QDT extinde această analiză către modelarea formală a deciziei prin aplicarea unei structuri matematice inspirate din teoria cuantică alegerilor sensibile la context (Favre et al., 2016; Yukalov & Sornette, 2009a, 2009b). Fizica arată astfel cum agențialitatea poate fi realizată și constrânsă în mod natural, fără a stabili dacă organizarea rezultată a controlului se califică drept autogovernare reflexivă.

Analiza interdisciplinară lasă nerezolvată o problemă mai specifică. Influențele cauzale asupra comportamentului diferă ca formă și implicație. Reactivitatea emoțională poate modifica evaluarea, în timp ce autoguvernarea reflexivă rămâne în mare măsură intactă (Lerner et al., 2015). Biasul cognitiv poate distorsiona judecata, în timp ce agențialitatea orientată spre scop rămâne prezentă (Tversky & Kahneman, 1974, 1981). Presiunea situațională severă poate suprasolicita capacitățile disponibile în mod obișnuit pentru monitorizare și corecție, iar condițiile de dezvoltare pot influența măsura în care capacitățile relevante de reglare sunt formate (Diamond, 2013). Influențele manipulative pot, de asemenea, să interfereze cu procesele evaluative și de reglare prin care conduita poate fi atribuită agentului (Bratman, 2007; Fischer & Ravizza, 1998). O concepție asupra liberului arbitru trebuie, prin urmare, să distingă formele și gradele de control realizate în cadrul agențialității și să evalueze influențele cauzale în funcție de modul în care acestea afectează controlul, deoarece simpla existență a unei influențe cauzale nu stabilește dacă liberul arbitru este prezent sau absent.

Contribuția originală dezvoltată în teză pornește de la distincția dintre agențialitate și liber arbitru. Agențialitatea reprezintă capacitatea funcțională mai largă de acțiune orientată spre scop (Bandura, 2001; Shepherd, 2021). O persoană poate rămâne un agent atunci când acționează din obișnuință, impulsiv, sub influența emoțiilor sau pe baza unei judecăți afectate de informații irelevante (Bratman, 2007; Diamond, 2013; Fischer & Ravizza, 1998; Haggard, 2019). Liberul arbitru reprezintă o capacitate mai restrânsă și mai exigentă, realizată prin agențialitate. El privește măsura în care agentul posedă și poate exercita o organizare suficient de integrată a evaluării, monitorizării, reglării, receptivității la rațiuni și revizuirii comportamentale pentru ca propria conduită să poată fi considerată autogovernată reflexiv. Această concepție se bazează pe lucrări contemporane privind planificarea, autogestionarea și organizarea controlului agențial (Bratman, 2007; Fischer & Ravizza, 1998; Shepherd, 2021).

Autoguvernarea reflexivă desemnează organizarea controlului prin care agențialitatea poate satisface cerințele asociate liberului arbitru. Ea nu presupune deliberare conștientă continuă asupra fiecărei componente a unei acțiuni, ci depinde de disponibilitatea coordonată a capacităților de evaluare, reglare, monitorizare și revizuire comportamentală (Bratman, 2007; Diamond, 2013; Haggard, 2019).

Concepția propusă are o structură multinivelară: nivelul fizic privește realizarea acțiunii în conformitate cu legile naturii, nivelul psihologic privește organizarea acesteia prin procesele relevante de control, iar nivelul filosofic privește măsura în care acest control poate fi atribuit în mod suficient persoanei pentru a susține autoratul acțiunii și responsabilitatea (Craver, 2007; Fischer & Ravizza, 1998; List, 2019). Caracterul său gradat privește variația gradului de integrare, stabilitate și eficiență a autogovernării reflexive.

Liberul arbitru însuși nu este tratat ca o variabilă dependentă direct observabilă; studiile investighează procese și condiții relevante pentru exercitarea sa. Judecata și luarea deciziilor în condiții de risc și incertitudine oferă un domeniu comportamental comun, deoarece implică evaluare, informație incompletă, influențe afective, diferențe individuale, bias cognitiv,

monitorizare și revizuire comportamentală (Diamond, 2013; Lerner et al., 2015; Tversky & Kahneman, 1974, 1981).

Studiul 1 a examinat dacă mesaje științifice scurte care susțineau liberul arbitru, îl contestau sau rămâneau neutre puteau modifica credințele participanților și dacă eventualele modificări se extindeau asupra persistenței și alegerii riscante. S-a emis ipoteza că tipul condiției va influența credințele despre liberul arbitru și determinism măsurate la finalul studiului, persistența în sarcina cu anagrame imposibile și proporția alegerilor riscante, participanții din condițiile pro-liber-arbitru și anti-liber-arbitru fiind așteptați să prezinte cele mai clare diferențe în ceea ce privește credințele, iar participanții expuși textului anti-liber-arbitru să manifeste o persistență mai redusă. De asemenea, era de așteptat ca evaluările realizate după citirea textului, în special acordul cu concluzia principală a acestuia, să prezică credințele ulterioare. Condiția a influențat semnificativ ambele măsuri ale credințelor: credința în liberul arbitru a fost mai ridicată în condiția pro-liber-arbitru decât în condiția anti-liber-arbitru, iar credința în determinism a fost mai scăzută în condiția pro-liber-arbitru decât în ambele condiții de comparație. Acordul cu concluzia de fond a textului a prezis credințele, în timp ce diferențele privind persistența totală și proporția alegerilor riscante nu au fost semnificative. Exploratoriu, condiția a influențat continuarea introducerii de răspunsuri la anagramele imposibile, deși prezența unor răspunsuri inventate a împiedicat interpretarea neechivocă a acestui comportament drept persistență. Analiza QDT a indicat o tendință generală de evitare a riscului, descriptiv mai slabă în condiția pro-liber-arbitru și mai puternică în condiția neutră, fără a fi însă tratată ca un test confirmatoriu al QDT sau al predicției sale privind „legea sfertului” (Favre et al., 2016). Studiul 1 a arătat, astfel, credințele despre liberul arbitru și determinism au putut fi modificate mai ușor decât rezultatele comportamentale mai generale examinate.

Studiul 2 a examinat alegerile riscante intraindividual într-o condiție neutră de bază, după vizionarea unui videoclip de un minut cu imagini relaxante din natură, însoțit de muzică relaxantă, și după vizionarea unui videoclip de un minut filmat din perspectiva persoanei aflate într-un roller-coaster. S-a emis ipoteza că starea emoțională va influența activarea subiectivă și valența și va modifica proporția alegerilor riscante față de condiția neutră, iar predispoziția individuală către risc era de așteptat să prezică nivelul general al alegerilor riscante. Ambele condiții video au crescut proporția alegerilor riscante față de condiția neutră, fără să difere semnificativ una de cealaltă, iar opțiunea sigură a rămas preferată per ansamblu. Predispoziția către risc a prezis nivelul general al alegerilor riscante, dar nu a moderat efectul condiției, iar modificările intraindividuale ale activării și valenței nu au explicat semnificativ modificările comportamentului riscant. Analiza QDT a evidențiat un factor de atracție negativ pentru opțiunea riscantă în toate condițiile, care a devenit mai puțin negativ după ambele videoclipuri, indicând o diminuare a preferinței pentru siguranță fără o trecere generală către căutarea riscului (Favre et al., 2016).

Studiul 3 a testat dacă o scurtă intervenție educațională despre ancorare putea reduce ulterior judecățile congruente cu ancora. Se anticipa inițial apariția efectului de ancorare, iar predicția principală era că participanții care primeau un scurt text educațional despre ancorare și bias

cognitiv vor prezenta o reducere mai mare a ancorării de la Sarcina 1 la Sarcina 2 decât participanții care primeau un text de control neutru. Cele două blocuri de sarcini conțineau itemuri de estimare diferite, permițând testarea transferului eventualului efect corectiv dincolo de întrebările întâlnite înaintea intervenției. Efectul de ancorare a fost robust în toate cele șaisprezece itemuri, confirmând că sarcina a produs biasul anticipat. Ipoteza centrală privind reducerea biasului nu a fost însă susținută: participanții care au primit textul educațional nu au prezentat o reducere mai mare a răspunsurilor congruente cu ancora decât grupul de control. Aceeași concluzie s-a menținut și în rândul participanților care au răspuns corect la toate întrebările de verificare a înțelegerii, indicând că rezultatul nul nu putea fi atribuit pur și simplu neînțelegerii materialului. Studiul 3 distinge astfel între înțelegerea conceptuală și controlul corectiv eficient. Cunoașterea explicită a unei surse de distorsiune nu s-a tradus într-o rezistență eficientă la influența acesteia asupra judecăților ulterioare.

Studiul 4 a examinat dacă o intervenție mai activă și procedurală putea produce o rezistență mai mare la ancorare. Ipoteza principală a fost că participanții care primeau antrenament anti-ancorare vor prezenta o reducere mai mare a răspunsurilor congruente cu ancora de la Sarcina 1 la Sarcina 2 decât participanții din condiția de control. O așteptare secundară a fost ca participanții din grupul experimental să raporteze că au abordat diferit cea de-a doua sarcină și că au utilizat strategii compatibile cu intervenția. Modelul comportamental descriptiv a favorizat condiția de antrenament, iar participanții au raportat în mod clar că și-au modificat modul de abordare a sarcinii. Avantajul comportamental anticipat nu a fost însă semnificativ statistic: reducerea ancorării în rândul participanților instruiți a rămas modestă și nu a diferit în mod fiabil de grupul de control. Studiul 4 sugerează astfel că sprijinul procedural activ poate fi mai promițător decât educația pasivă, evidențiind totodată că o intervenție scurtă bazată pe strategie nu a produs o rezistență robustă și transferabilă la ancorare. Privite împreună, Studiile 3 și 4 indică faptul că înțelegerea reflexivă și corecția comportamentală eficientă sunt componente înrudite, dar distincte, ale autoguvernării.

Studiul 5 a examinat dacă experiența anterioară în arte marțiale era asociată cu o mai mare stabilitate a luării deciziilor riscante în condiții emoționale variabile. Experiența în arte marțiale a fost utilizată ca model naturalistic al expunerii repetate la incertitudine, presiune evaluativă, acțiune controlată și reglarea activării în condiții solicitante. Ipoteza principală a fost că participanții cu experiență în arte marțiale vor prezenta fluctuații mai reduse ale alegerilor riscante între condițiile emoționale, în special între condiția relaxantă și cea excitantă, comparativ cu participanții fără o asemenea experiență. Alegerile riscante s-au modificat semnificativ între condiții, însă modelul și amplitudinea schimbării nu au diferit semnificativ între grupuri, astfel încât ipoteza privind o mai mare stabilitate comportamentală nu a fost susținută. Modificările activării și valenței au fost, de asemenea, comparabile între grupuri, iar istoricul practicii a evidențiat o eterogenitate considerabilă în ceea ce privește durata, intensitatea, recența și forma antrenamentului. Studiul a arătat astfel că o măsură dihotomică generală a experienței în arte marțiale era prea grosieră pentru a susține afirmația generală că o asemenea experiență este asociată cu o mai mare stabilitate a alegerii riscante în contexte emoționale diferite.

Studiul 6 a examinat dacă o condiție de reglare emoțională modifica alegerile riscante în mod diferit între grupuri definite în funcție de experiența în arte marțiale. Practicanții intensivi și activi în prezent au fost comparați cu participanții cu experiență mai puțin intensivă sau anterioară în arte marțiale și cu participanții fără experiență în arte marțiale. Ipoteza principală a vizat o interacțiune Grup $\times$ Condiție, anticipându-se ca implicarea intensivă și activă să fie asociată cu o direcție sau amplitudine distinctă a ajustării comportamentale de la condiția neutră la cea de reglare emoțională; ipoteze paralele au vizat diferențele dintre grupuri în modificările activării și gradului de plăcere. A fost identificată o interacțiune semnificativă Grup $\times$ Condiție: practicanții intensivi și-au redus alegerile riscante, în timp ce ambele grupuri de comparație și le-au crescut. Activarea a rămas în esență neschimbată, iar gradul de plăcere a crescut în rândul practicanților intensivi, în timp ce în grupurile de comparație activarea a crescut și gradul de plăcere a scăzut. Concluzia centrală a fost, prin urmare, existența unei diferențe între grupuri în ceea ce privește ajustarea comportamentală și afectivă, nu existența unui avantaj general privind prudența, raționalitatea sau calitatea deciziilor. Deoarece istoricul practicii artelor marțiale reprezenta o caracteristică preexistentă și nu a fost repartizat experimental, studiul nu poate stabili o relație cauzală. El susține concluzia mai restrânsă potrivit căreia experiența intensivă și continuă în arte marțiale a fost asociată cu un model distinct de ajustare în condițiile examinate.

Privite în ansamblu, studiile impun mai multe constrângeri concepției teoretice. Susceptibilitatea la influențe contextuale nu implică absența agențialității, iar afirmațiile privind cultivarea capacităților de reglare necesită precizie cu privire la capacitatea examinată, natura și continuitatea practicii și contextul în care controlul este exercitat.

Din punct de vedere metodologic, programul empiric reunește designuri distincte orientate către dimensiuni conexe ale autoguvernării reflexive. Studiile 3 și 4 trec de la conștientizarea pasivă a ancorării la antrenamentul corectiv activ, în timp ce Studiile 5 și 6 trec de la o măsură generală a experienței anterioare în arte marțiale la o analiză mai diferențiată a istoricului practicii. Rezultatele nule limitează afirmațiile teoretice și indică domeniile în care este necesară o mai mare precizie conceptuală sau metodologică.

Rezultatele empirice precizează suplimentar modul în care autoguvernarea reflexivă variază în condiții psihologice obișnuite. Ele disting între înțelegerea conștientă și controlul eficient și arată că procesele de reglare sunt sensibile la context și pot fi cultivate în mod diferențiat. Rezultatele susțin astfel o concepție gradată asupra liberului arbitru, în care variația privește organizarea și eficiența autoguvernării.

Aceste afirmații au și consecințe pentru responsabilitate. Dacă liberul arbitru depinde de o autoguvernare reflexivă suficient de integrată, responsabilitatea ar trebui să fie sensibilă la calitatea controlului efectiv disponibil în circumstanțele acțiunii. Concepțiile contemporane asupra controlului de ghidare leagă responsabilitatea de receptivitatea la rațiuni și de asumarea acțiunii (Fischer & Ravizza, 1998), în timp ce abordările mai ample ale responsabilității morale accentuează capacitățile evaluative și statutul normativ al agentului (Wallace, 1994). O concepție gradată asupra autoguvernării extinde aceste perspective,

tratând afectările, poverile situaționale și diferențele de dezvoltare ale controlului ca fiind potențial relevante pentru gradul și forma responsabilității adecvate unui anumit caz.

Implicațiile practice se extind asupra mai multor domenii. În drept, o concepție realistă din punct de vedere psihologic asupra controlului susține evaluări mai diferențiate ale culpabilității, circumstanțelor atenuante și răspunderii, păstrând în același timp importanța agențialității și a obligației de a răspunde pentru propriile acțiuni (Morse, 2007). Educația este relevantă deoarece procese precum atenția, inhibiția, planificarea și flexibilitatea cognitivă se dezvoltă în timp și contribuie la o autoreglare eficientă (Diamond, 2013). Psihoterapia ilustrează modul în care responsabilitatea poate fi menținută, reducând în același timp blamarea, atunci când dificultățile psihologice îngreunează reglarea fără a elimina statutul persoanei de agent (Pickard, 2011). Cazurile bioetice care implică stimularea cerebrală profundă arată că autonomia, autenticitatea, experiența autoratului acțiunii și controlul comportamental pot fi afectate în mod diferit de intervenție (Kraemer, 2013; Wardrope, 2014). Politicile publice extind analiza către condițiile sociale și instituționale care modelează oportunitățile și resursele prin care autoguvernarea reflexivă se dezvoltă și este exercitată. Din această perspectivă, problemele responsabilității privesc nu numai conduita individuală, ci și structurile și practicile colective care contribuie la crearea, menținerea sau constrângerea acestor condiții (Young, 2006).

În concluzie, teza prezintă liberul arbitru drept o capacitate naturală și semnificativă din punct de vedere normativ, realizată prin agențialitatea umană. Agențialitatea desemnează capacitatea mai largă de acțiune orientată spre scop, în timp ce autoguvernarea reflexivă desemnează organizarea și calitatea controlului relevante pentru liberul arbitru. Liberul arbitru este realizat în măsura în care acest control este suficient de integrat, receptiv la rațiuni și disponibil pentru ghidarea acțiunii. Teza conectează problemele filosofice ale autoratului acțiunii și responsabilității cu datele empirice privind luarea deciziilor umane și oferă o bază pentru înțelegerea modului în care autoguvernarea poate fi consolidată, slăbită, distorsionată sau parțial afectată în condiții obișnuite ale vieții umane.

Bibliografie selectiva

- Aristotle. (1985). *Nicomachean ethics* (T. Irwin, Trans.). Hackett. (Original work published ca. 350 BCE).
- Assmann, J. (2001). *The search for God in ancient Egypt*. Cornell University Press.
- Åström, K. J., & Murray, R. M. (2010). *Feedback systems: An introduction for scientists and engineers*. Princeton University Press.
- Augustine. (1993). *On free choice of the will* (T. Williams, Trans.). Hackett Publishing. (Original work published ca. 395).
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1–26.
- Blenkinsopp, J. (1995). *Sage, priest, prophet: Religious and intellectual leadership in ancient Israel*. Westminster John Knox Press.
- Bobzien, S. (1998). *Determinism and freedom in Stoic philosophy*. Oxford University Press.
- Bogacz, R., Brown, E., Moehlis, J., Holmes, P., & Cohen, J. D. (2006). The physics of optimal decision making: A formal analysis of models of performance in two-alternative forced-choice tasks. *Psychological Review*, 113(4), 700–765.
- Boyce, M. (2001). *Zoroastrians: Their religious beliefs and practices*. Routledge.
- Bratman, M. E. (2007). *Structures of agency: Essays*. Oxford University Press.
- Burke, P. (2013). *The Italian Renaissance: Culture and society in Italy* (3rd ed.). Polity.
- Cabrera, J. L., & Milton, J. G. (2002). On-off intermittency in a human balancing task. *Physical Review Letters*, 89(15), Article 158702.
- Craver, C. F. (2007). *Explaining the brain: Mechanisms and the mosaic unity of neuroscience*. Oxford University Press.
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64, 135–168.
- Favre, M., Wittwer, A., Heinemann, H. R., Yukalov, V. I., & Sornette, D. (2016). Quantum decision theory in simple risky choices. *PLOS ONE*, 11(12), e0168045.
- Fischer, J. M., & Ravizza, M. (1998). *Responsibility and control: A theory of moral responsibility*. Cambridge University Press.
- Frankfurt, H. G. (1969). Alternate possibilities and moral responsibility. *The Journal of Philosophy*, 66(23), 829–839.
- Frankfurt, H. G. (1971). Freedom of the will and the concept of a person. *The Journal of Philosophy*, 68(1), 5–20.
- Frede, M. (2011). *A free will: Origins of the notion in ancient thought* (A. A. Long, Ed.). University of California Press.
- Ganeri, J. (2001). *Philosophy in classical India: The proper work of reason*. Routledge.
- Gold, J. I., & Shadlen, M. N. (2007). The neural basis of decision making. *Annual Review of Neuroscience*, 30, 535–574.
- Graham, A. C. (1989). *Disputers of the Tao: Philosophical argument in ancient China*. Open Court.

- Haggard, P. (2019). The neurocognitive bases of human volition. *Annual Review of Psychology*, 70, 9–28.
- Hume, D. (2007). *An enquiry concerning human understanding* (P. Millican, Ed.). Oxford University Press. (Original work published 1748).
- Ismael, J. T. (2016). *How physics makes us free*. Oxford University Press.
- Ivanhoe, P. J., & Van Norden, B. W. (2005). *Readings in classical Chinese philosophy* (2nd ed.). Hackett.
- Kane, R. (1996). *The significance of free will*. Oxford University Press.
- Kant, I. (1998). *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1785).
- Knuuttila, S. (2004). *Modalities in medieval philosophy*. Routledge.
- Kraemer, F. (2013). Me, myself and my brain implant: Deep brain stimulation raises questions of personal authenticity and alienation. *Neuroethics*, 6, 483–497.
- Kreyenbroek, P. G. (2006). Theological questions in an oral tradition: The case of Zoroastrianism. In R. G. Kratz & H. Spieckermann (Eds.), *Götterbilder, Gottesbilder, Weltbilder: Polytheismus und Monotheismus in der Welt der Antike* (Vol. 1, pp. 199–222). Mohr Siebeck.
- Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., & Kassam, K. S. (2015). Emotion and decision making. *Annual Review of Psychology*, 66, 799–823.
- List, C. (2019). *Why free will is real*. Harvard University Press.
- Locke, J. (1975). *An essay concerning human understanding* (P. H. Nidditch, Ed.). Clarendon Press. (Original work published 1690).
- Morewedge, C. K., Yoon, H., Scopelliti, I., Symborski, C. W., Korris, J. H., & Kassam, K. S. (2015). Debiasing decisions: Improved decision making with a single training intervention. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 2(1), 129–140.
- Morse, S. J. (2007). The non-problem of free will in forensic psychiatry and psychology. *Behavioral Sciences & the Law*, 25(2), 203–220.
- Nietzsche, F. (2017). *On the genealogy of morality and other writings* (3rd ed., C. Diethe, Trans.; K. Ansell-Pearson, Ed.). Cambridge University Press.
- O'Connor, T. (2000). *Persons and causes: The metaphysics of free will*. Oxford University Press.
- Pettegree, A. (2015). *Brand Luther: 1517, printing, and the making of the Reformation*. Penguin Press.
- Pickard, H. (2011). Responsibility without blame: Empathy and the effective treatment of personality disorder. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 18(3), 209–223.
- Shapin, S. (1996). *The scientific revolution*. University of Chicago Press.
- Shepherd, J. (2021). *The shape of agency: Control, action, skill, knowledge*. Oxford University Press.
- Siderits, M. (2016). *Studies in Buddhist philosophy*. Oxford University Press.
- Spinoza, B. (1994). The ethics. In E. Curley (Ed. & Trans.), *A Spinoza reader: The ethics and other works* (pp. 85–265). Princeton University Press. (Original work published 1677).
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124–1131.

- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453–458.
- Van De Mieroop, M. (2015). *A history of the ancient Near East ca. 3000–323 BC* (3rd ed.). Wiley-Blackwell.
- Wallace, R. J. (1994). *Responsibility and the moral sentiments*. Harvard University Press.
- Wang, X.-J. (2002). Probabilistic decision making by slow reverberation in cortical circuits. *Neuron*, 36(5), 955–968.
- Wardrope, A. (2014). Authenticity and autonomy in deep-brain stimulation. *Journal of Medical Ethics*, 40(8), 563–566.
- Weinfeld, M. (2004). *The place of the law in the religion of ancient Israel*. Brill.
- Wiecki, T. V., & Frank, M. J. (2013). A computational model of inhibitory control in frontal cortex and basal ganglia. *Psychological Review*, 120(2), 329–355.
- Young, I. M. (2006). Responsibility and global justice: A social connection model. *Social Philosophy and Policy*, 23(1), 102–130.
- Yukalov, V. I., & Sornette, D. (2009a). Physics of risk and uncertainty in quantum decision making. *The European Physical Journal B*, 71(4), 533–548.
- Yukalov, V. I., & Sornette, D. (2009b). Processing information in decision making. *Entropy*, 11(4), 1073–1120.